

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

Небојша Озимић

ЈЕВРЕЈИ У ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ

Мара Макарић

НЕЗАВРШЕНА ПРИЧА О МОШИ ШОАМОВИЋУ

Ниш, 2014.

Издавач
Народни музеј Ниш

За издавача
Славиша Поповић

Главни и одговорни уредник
Славиша Поповић

Аутори
Небојша Озимић
Мара Макарић

Лектура и коректура
Веселинка Станојевић

Технички уредник
Жељко Цајић

Тираж
1000

Штампа
Медивест, Ниш

ЈЕВРЕЈИ У ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ

У богатој историји Ниша Јевреји се први пут помињу у документима 16. века. Према првом попису након ослобођења Ниша од Турака 1878. године град је имао 12817 становника од чега је било 900 Јевреја. Број нишких Јевреја нарочито опада после Првог Светског рата да би уочи Другог Светског рата Јевреја у Нишу било 356 из 17 породица.¹

Министарски савет доноси 5. октобра 1940. године Уредбу о упису лица јеврејског порекла у средње, више и високе школе (тзв. „*Numerus clausus*“); овим актом је ограничен број јеврејске деце која се могу уписати у ове школе школске 1940/41. „*на ону сразмеру у којој се налази број држављана јеврејског порекла према броју осталих грађана*“. Потписници овог акта од 5. октобра 1940. године, заведеног под редним бројем М.с.бр. 1323 су министри Владе Краљевине Југославије на челу са Драгишом Цветковићем, Влатком Мачеком, др Антоном Коросецом и другим министрима. Било је очигледно да је Министарски савет донео ову одлуку под притиском Трећег Рајха тако да је овакав потез наилазио на подршку прозападно оријентисане југословенске интелигенције. Овакво извртање чињеница, међутим, није остало без одјека нарочито у оним срединама где су Јевреји били уважавани људи као што је био случај са Нишом. Непосредно по објављивању Министарске уредбе, реаговао је „Нишки нови лист“ чланком који је био кратко насловљен „Срби-Мојсијевци“ где се каже:

„Наглашујемо да су нишки Јевреји, тј. Срби Мојсијевци дали паралелан део доприноса живота, крви, мука и патњи, имовине и снаге, у борби за ослобођење, косовску освету и за уједињење. (...)Код нас је, у нашој средини, питање Јевреја решено, ми их немамо. Ми имамо Србе - Мојсијевце. Тако је далеко то код нас ре-

¹ Миловановић, 90

шено, да су и деца у међусобној игри изгубила термин „Чифути“. Они су потпуно асимиловани, и доказано верни и држави и нацији. Њихови капитали, уколико их има, нису ни велики, нити коче развитак сопственог нашег капитала. Они не заузимају ни примарна, ни само уносна места. Тамо, у позивима у којима се налазе, они не нападно и не гурајући себе испред других врше и обављају своје послове мирно и савесно. Верски не штрче, економски не сметају, социјално осећају, по оној народној: „Живи и дај другоме живети“. Ни један у Нишу и Моравској бановини не бави се ни прљавим пословима или црном берзом и до сада није кажњаван ради недо-звољене спекулације по разним уредбама... Тешке оптужбе које се дижу против међународног Јеврејства не могу теретити национализиране Мојсијевице, који су одговорили и одговарају својим државним, националним и поданичким обавезама. Ако одијум одговорности има да досегне кога, онда то мора пасти на оне који кроз 20 година нису стигли да регулишу свој одношај према држави која им је дала широко гостопримство и којима је наш језик остао стран и њима и њиховој деци. У Нишу их нема. Ми не можемо осудити и издвојити Србе само зато што су Мојсијевице...“²

Исти став према Јеврејима читамо у нишком листу *Преглед* где се у чланку Станише Илића *Живот Јевреја у слици и речи* наводе имена Јевреја који су рођени у Нишу, а пали у претходним ратовима. О Јеврејима Илић пише: „То су браћа, очеви и синови ових (наведених у чланку, прим. Н. О.) хероја који славно падоше на бранику отаџбине, а чију ћемо биографију и погибију донети у идућим бројевима. (...) Они учествоваше у оба рата, у балканским и светском, и славно падоше на бојишту за ослобођење и уједињење отаџбине у којој се данас њихови синови, очеви и браћа прогоне и нападају од једног дела штампе, као странци чије је присуство штетно по живот ове нације.

Срби, налазимо се пред праскозорјем дана, када ће опет требати лити крв за ову земљу! Покажите својим понашањем да ће Јевреји и сутра имати разлога да се жртвују за ову земљу као некада!“³

² Нишки нови лист, 7. октобар 1940.

³ Преглед, 22. 11. 1940.

Мајер и Матилда Конфино

ОКУПАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРВЕ ОДРЕДБЕ ПРОТИВ ЈЕВРЕЈА

Одмах по уласку у Ниш, Немци су ухапсили Бору Хазана, службеника и председника јеврејске црквене општине и рабина Алберта Данита.⁴ Остале Јевреје су окупатори, у складу са постојећом уредбом окупационих снага од 31. маја 1941. године, обележили Јевреје жутом траком са натписом „Јуден“, ограничили им кретање на јавним местима а била им је забрањена војна трамвајем, посета биоскопу и позоришту, Нишкој Бањи и другим јавним установама у граду. Уредбом од 7. јуна 1941. Банска управа прослеђује наређење Фелдкомандантуре 809 да се надлежним крајскомандама достави следећи списак: ложа Слободних Зидара, јеврејских вероисповедних општина и других јеврејских организација; водећих личности међу Јеврејима; свих јеврејских радњи и осталих Јевреја.

За Јевреје од 14 до 60 и Јеврејке од 14 до 40 година заведен је принудни рад. Радили су у стовариштима, магацинима, на утовару-истовару на Железничкој станици, на изградњи пута Ниш–Медошевац, Поповац – Ново Село итд.⁵ Уредбом Банске управе од 11. јуна 1941. регулисана је забрана располагања штедним улозима и депозитима и отварања трезора без присуства одговарајућих немачких органа.

Овај акт је представљао увод у конфискацију јеврејске имовине. Врло брзо је дошло до отворене пљачке јеврејске имовине: фолксдојчери су водили гестаповце од куће до куће и заједно их претресали тражећи драгоцености. Ништа боље нису прошли ни локали Јевреја који су у пар ноћи били потпуно опустошени.

Они Срби којима је окупаторска власт одузела станове за потребе немачке војске, врло су нерадо узимали јеврејске станове који су им били давани као одговарајућа замена јер је тамо владао ужас и све подсећало на стварне сопственике кућа од којих су многи већ били у различитим логорима.⁶

⁴ *Ниш у вихору рата*, 263

⁵ Миловановић, 91

⁶ *Zločini fašističkih okupatora*, 48

Однос окупационих снага према Јеврејима током 1941. одиграо се у три фазе:

(април – август 1941) карактеристична је по евидентирању, обележавању и ограничавању слободе кретања, пљачки јеврејске имовине, увођењу принудног рада и др.

(август – децембар 1941) карактерише је сакупљање Јевреја у логоре и изналагање начина њиховог убијања

(децембар 1941 - мај 1942) постепено уништавање Јевреја и Рома.⁷

Генерал Беме (Böhme) је наредбе Хитлера и Химлера подробно разрадио у својој заповести од 10. октобра 1941. у којој, поред осталог, пише: „...*Муњевитим акцијама треба у свим гарнизонима у Србији најхитније спровести као таоце све комунисте, све мушкарце на које пада сумња, све Јевреје и извесан број националистичких и демократски настројених становника...*“⁸

У духу Бемеовог писма већ средином октобра 1941. немачке власти су наредиле да се сви одрасли Јевреји у Нишу хитно јаве у хотел „Парк“, где ће им бити саопштена извесна наредба. Навикли да их овде окупљају да би их одвели негде на рад, мушкарци су дошли у великом броју. Овог пута били су ухапшени и спроведени у новоформираног логор на Црвеном крсту.⁹ Тако је почела друга фаза која је трајала до средине јануара 1942. када је највећи број Јевреја из Ниша и околине био заточен у логору на Црвеном крсту очигледно спроводећи наредбу др Турнера од 26. октобра 1941. потчињеним командама: „*Треба поћи од начелне поставке да су Јевреји и Цигани уопште непоуздан елемент и да самим тим представљају опасност за јавни поредак и сигурност. Јеврејски интелект је тај који је започео овај рат, он се мора уништити...* Утврђено је да је јеврејски елемент узео знатног учешћа у вођству банди... Стога се начелно

⁷ Златић, 34

⁸ Миловановић, 63

⁹ НмН, изјава Хранислава Гвозденовића, књига 22, стр. 5; Милентијевић, 9; Миловановић, 91. Према сведочењу Х. Гвозденовића, Јевреји су затворени 11. октобра 1941.

у сваком случају имају ставити на расположење трупи као таоци сви Јевреји и Цигани. Уосталом, постоји намера да се жене и деца Јевреја и Цигана ускоро прикупе у сабирни логор.“¹⁰

С П И С А К

Конфискованих и секвестрираних имања Управе народних добара у Беогу.

1/	Абрамовић Марко	Дуван у улици	Обреновићеве бр.58
2/	"	Кућа	" " Јеврејникова бр.20-а
3/	" Рига	Кућа	" " Мисиркова №3 бр.13
4/	Давид Давид /Јосифов/	"	" " №1 Престолонаследника Петра бр.10
5/	" /Давидов/	"	" " Давидовој бр.3
6/	"	"	" " бр.3-а
7/	" Маркова Злата	"	" " Царице Марје бр.7
8/	" Рахманин	"	" " Возводе Кука бр.20
9/	Ц-р Воробјева Вера	"	" " Ђорђе Јеванђелина бр.10
10/	"	"	" " Ручишће бр.4
11/	"	"	" " Добрица бр.1-б
12/	Челбоновић Захарија	"	" " Ку.Дубица бр.10-а
13/	"	"	" " бр.12
14/	Евгенија Кумрија	"	" " Јеврејникова бр.33
15/	Габријела Рига	"	" " бр.35
16/	" Чиб	"	" " Давидова бр.2
17/	Хазан Хаков Роговој	"	" " Ручишће бр.10
18/	" " Сажуло	"	" " Кр.Шарија бр.6
19/	"	"	" " Пошкаркова бр.22
20/	" Радичев Лео	Дуван	" " Обреновићеве бр.56
21/	"	Кућа	" " Јеврејникова бр.41
22/	" Нехминов Мика	"	" " Јована Скерлића бр.3
23/	" Сажулова Софија	"	" " Јеврејникова бр.25
24/	Јаков Сажуло	"	" " Добрица бр.1-а
25/	Јавор Јаков веома општине	"	" " Цар.Маре бр.11
26/	"	Гробље	" " "
27/	"	"	" " Дом и Синагога у ул.Давидовој бр.2-а
28/	"	Кућа	у улици Давидовој бр.11
29/	Каледон Ружица	"	" " Момчићеве бр.11
30/	Камил Јаков	"	" " Јавориковој бр.6
31/	Леви Јаков Бица	Плаци	" " Давидова бр.4
32/	Гендир Аврам	Кућа	" " Момчићеве бр.9
33/	" " "	"	" " Мисир.№3 бр.9
34/	"	"	" " Вокана бр.14
35/	" Радња	"	" " Давидова бр.5
36/	Радја Радичев	"	" " Ку.Дубица бр.13
37/	" Нисим	"	" " Обреновићеве бр.10
38/	"	Дуван	" " бр.12
39/	"	"	" " бр.16
40/	Нисим Јорич	Кућа	" " Цар.Маре бр.10

¹⁰ Зборник докумената и података о НОР-у југословенских народа, том I, књ.1, док.234

8/1220

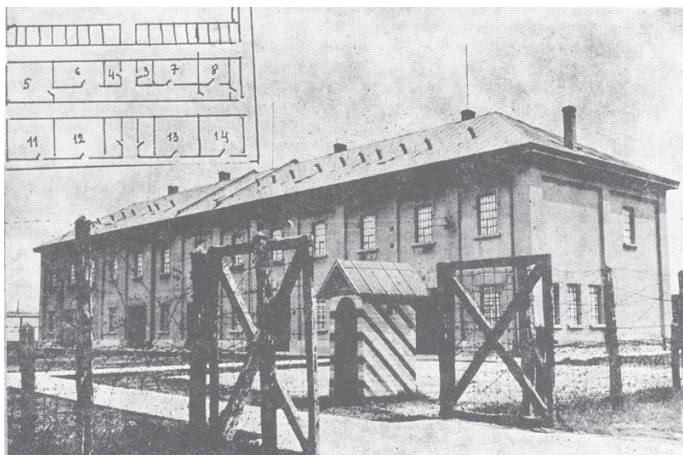
41/	Бранко Полак	Кућа у улици	Вождова бр.114
42/	Шековић Мате	" "	Пешћановој бр.51
43/	Варон Елијас	" "	Цара Николе бр.19
44/	"	" "	Кр.Дубице бр.10
45/	" Хадим Мике	" "	Масло.К-ј бр.11
46/	Јавр.в.о.општина	" "	Давидова бр.7
47/	Варон Хадим ХОХХ	Дућан	Обоновићева бр.25
48/	"	Кућа	Цара Николе бр.14
49/	" Мате	" "	Вождова бр.39
50/	Поновић Елијас и Јаков	" "	Легзићева бр.18-а
51/	Леви Милић Модило	" "	Угасо Ден.иСоп.бр.—
52/	Краус Вуги	Плаци	К-ј 29.децембар бр.—
53/	Голдсвајн Д-р Норберт и Хофман Д-р Ира	Плаци	Станоја Бунукевића бр.—
54/	Педер Марко	"	Ива на месту зв."Горица" у Наву
55/	Вененић Веко Јаков	"	Виноград на месту зв."Горица" у Наву
56/	Јаков С.Раја	Плаци	у Никској банци
57/	Дабалахи Елијас-Илија	"	"
58/	Драж Елма	"	"
59/	Кондино Мачида	"	у колонији М.Тиса-ул.З.грабачка бр.1
60/	Мачида Берта	Кућа	" Р.Мачида бр.6
61/	Гарсон Аврамова Востар	"	у улици Скопачкој бр.1
62/	Дрвине Цвечковић	"	Пријемачкој бр.17
63/	"	"	Хорачиној бр.21
64/	Хадвита Лавић	"	Пр.Павла бр.1
65/	Ангус Умлауф	"	Ф.Депер.-Б.Ројка бр.20
66/	Аранђел Никчић	"	Вождова бр.7
67/	"	"	Цвечковачке бр.1
68/	Веселија Милојевић	"	Цара Николе бр.21
69/	"	"	Легзићева бр.17
70/	"	Дућан	Дућановој бр.8
71/	"	"	" бр.14
72/	"	"	" бр.19
73/	Михаило Милојевић	Кућа	Јавр.в.о. бр.14
74/	Момчило Јанковић	"	Вождова бр.7
75/	"	"	В.Ватингтона бр.1
76/	Мирко Нелић	"	М.К-ј бр.17
77/	Бранко Станчић	"	Обилићев Венац бр.83
78/	"	"	Ристичева бр.13
79/	"	"	Обилићев Венац бр.16
80/	"	"	Хорачина бр.46
81/	"	Кућа	Хорачиној бр.46-а
82/	"	Кућа	Некмићева бр.48
83/	"	Подрум	Прозорској бр.71

4/1220

84/	Бранко Станчић	Плаци у улици	Стевана Високог бр.1
85/	Бранко Ристичић	Кућа	" општинској бр.13
86/	"	"	Југовићеву бр.16
87/	"	Дућан	Обилићев Венац бр.52
88/	"	Кућа	Ристичевој бр.22
89/	"	"	Бердара бр.16
90/	"	Кафане	Обилићев Венац бр.50
91/	Стеван Ристичић	Вила у Никској банци	✓
92/	"	Кућа са вртом у Никској банци	✓
93/	Драгана Цвечковић	Вила у Никској банци	✓
94/	Момчило Јанковић	"	✓
95/	Влада Стојковић	"	✓
96/	Вилд Енц	Кућа у улици	Д-р.В.Ристичић бр.7
97/	Стеван Колник	"	Хорачковачкој бр.5

ОСНИВАЊЕ ЛОГОРА НА ЦРВЕНОМ КРСТУ И ЖИВОТ ЈЕВРЕЈА У ЊЕМУ

Септембра 1941. Године Фелдкомандантура 809 је формирала концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу (Das Anhalter lager - Nish) као прихватно место за заробљене устанике и Јевреје. За логор је узета неискоришћена зграда магацина војне опреме који је био у саставу коњичког пука "Обилић" бивше југословенске војске. Касарна се налазила недалеко од железничке станице Црвени крст па је и сам логор незванично назван Логор на црвеном крсту.¹¹ Овај логор и стратиште на Бубњу који је организовао шеф Гестапоа у Нишу СС капетан Хамер био је непосредно потчињен заповеднику СИПО и СД, пуковнику Шеферу.¹²

Зграда Логора на Црвеном крсту и скица соба логораша

Када су октобра 1941. у логор доведени таоци и породице чији су чланови били у партизанима, затекли су Јевреје смештене у поткровљу логорске зграде, одвојене од свих.¹³ Ту су били смештени у нељудским условима: „(...) једне ноћи је био мраз а они су били смештени на тавану без икаквог огрева или начина загревања. Они (Јевреји, прим. Н. О.) су били затворени и са

¹¹ Миловановић, 65

¹² Милентијевић, 9

¹³ Ниш у вихору ослободилачког рата, 264

*малом децом и читавом породицом. Ту њима није могао нико да дотури било какво ћебе или друго што би им служило за покривање. Они чак нису имали ни сламе на поду, а налазили су се на тавану.*¹⁴

До краја октобра 1941. године у логору је било око 600 људи,¹⁵ док је децембра 1941. године у логор је доведено више стотина Јевреја старијих од 14 година, углавном из Ниша. Временом су се у логору нашли и Јевреји из других места Краљевине Југославије као и из других крајева Европе. У логору је било Јевреја из Алексинца, Лесковца, Крушевца, Зајечара, Смедерева и Сарајева а доведена је група од 70 избеглих Јевреја из Пољске. Списак одузетих ствари Јеврејима ухапшеним од маја до октобра 1941. Данас је познат захваљујући тадашњем управнику Бање Сави Костићу.¹⁶ Почетком 1942. У Нишу је ухапшено још седам Јевреја из Београда, а марта исте године из Крушевца је доведена велика група Јевреја у којој је највише било жена (70), изнемоглих стараца и деце.¹⁷

Из Лесковца је доведено 17 јеврејских породица са око 90 чланова. У овој групи је био др Велизар Пијаде, брат Моше Пијаде а децембра је доведена и његова кћер из мешовитог брака Јелена.¹⁸ У овој групи било је болесних и изнемоглих жена и деце који су касније транспортовани за Сајмиште, з заједно са накнадно доведеним преосталим женама и децом из Ниша. Сви Јевреји из Ниша су били похапшени осим појединих жена које су биле удате за хришћане.¹⁹ Сам др Пијаде је уживао велики углед међу логорашима због свега што је чинио да им олакша патње. Поред тога што је имао функцију логорског лекара, др Пијаде је као одличан познавалац немачког језика био тумач у логору тако да је често на саслушањима мењао исказе логораша уколико је сматрао да би они могли да имају одређене последице по саслушаника.²⁰

¹⁴ НМН, изјава Хранислава Гвозденовића, књига XXII, стр. 6

¹⁵ НМН, изјава Светозара Шумарца, књига XXI, стр. 7

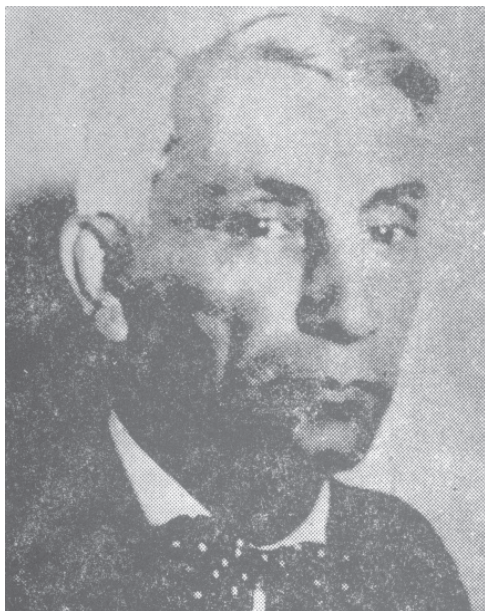
¹⁶ ИАН, фонд Саве Костића; Златић, 33-34

¹⁷ *Ниш у вихору ослободилачког рата*, 264

¹⁸ Миловановић, 92

¹⁹ Милентијевић, 10

²⁰ Исто, 12

Др Велизар Пијаде

У складу са Бемеовим и Турнеровим наређењем, до краја октобра и почетка новембра 1941. извршена су бројна стрељања Јевреја и Рома у Шапцу (12. и 13. 10. 1000 људи) и Београду (27. и 30. 10. 1941. 2200) па се јавља погрешан податак о “(...) неколико стотина стрељаних Јевреја из Ниша и околине у јесен 1941. године”²¹ Међутим, прве жртве Логора на Црвеном крсту била су двојица Јевреја који су убијени за пример осталим затвореницима. Лешеве су остављени у затворском кругу, а сутрадан су Немци извели све затворенике у логорски круг и батинама их натерали да посматрају како логорски пси развлаче делове тела жртава. Потом су убили два пса, тако да се у центру дворишта направила гомила од људског и псећег меса које су тек предвече неколико Јевреја успели да баце у рупу и затрпају земљом.²²

²¹ Глишић, 89

²² *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, 39

СТРЕЉАЊЕ ЈЕВРЕЈА НА БУБЊУ ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ

Живот Јевреја у логору био је изузетно тежак, а оснос логорске управе према њима садистички. Тортуре су биле свакодневне: од упадања у собе и туче логораша моткама, преко извођења жена и шишања једне траке њихове фризура, хушкања паса на затворенике и уживања у њиховом страху до самих убистава у кругу логора.²³ Додатно оптерећење је представљао принудни рад на путевима или у магацинима на Железничкој станици после чега су се враћали у логор и где је тек онда почињао прави терор над њима.

За време свог четворомесечног боравка у логору (од октобра 1941. до фебруара 1942.) Јевреји су били, уз комунисте, изложени свакодневном терору. Јануара 1942. године довођена је група за групом јеврејских жена и деце а најбројнија је била она са Јеврејима из Грчке. Ради њиховог смештаја, заробљени партизани су премештени из собе 14 у собу 12.²⁴

Пробој Логора на Црвеном крсту био је само један од низа повода за већ планирана масовна стрељања на Бубњу ради растерећења препуног логора, да би се довели нови затвореници. Још увек није прецизно утврђено колико је затвореника логора, стрељано на Бубњу 16, 17. и 19. фебруара 1942. године баш као што није познат број Јевреја који је од октобра 1941. до фебруара 1942. био заточен у логору.²⁵ Располаже се подацима од 585, од чега 366 ухапшених и стрељаних, евидентираних у Нишу, потом 64 досељених у Ниш уочи рата и 155 избеглих лица, страних поданика, насељених у Нишу, а сам број се уочи фебруарских стрељања попео на 750 Јевреја.²⁶

Због борби у јужној Србији у којима је погинуо изванредан број немачких официра и војника долази до одмазде и првог већег таласа стрељања на Бубњу. Тако генерал Асен Николов, командант I бугарског окупационог корпуса, изјављује на саслушању:

²³ Милентијевић, 11

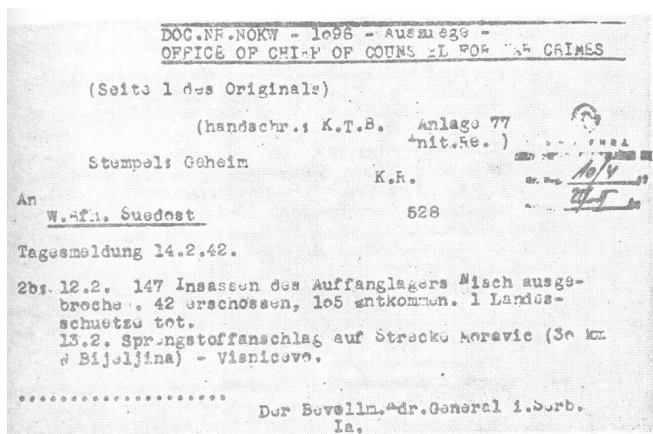
²⁴ Миловановић, 92

²⁵ Исто, 92

²⁶ Исто, 92

„Одмах непосредно иза мога доласка 27. I 1942. године немачка команда, односно генерал Бадер издао ми је наређење да у знак репресалије извршим стрељање 1070 талаца у Нишу, а из крагујевачког логора 158 људи. Ово наређење ја сам писмено одбио да извршим. Од тада Немци нам оваква и слична наређења нису упућивали.“²⁷

Из овога се види да је стрељање великог броја људи било планирано још пре пробоја логораша 12. фебруара 1942. а највероватније као одмазда над становништвом овог дела Србије у оквиру акција које су Немци и Бугари спровели у околини и јужно од Ниша. Офанзива која је кренула на ослобођен територију Пусте реке и Јабланице (3.децембра 1941) донела је мноштво заробљених и рањених припадника ослободилачког покрета.²⁸ Тако је у Лесковцу стрељано 310 људи – 11 комуниста, 6 Јевреја и 293 Рома.²⁹

Фасимил немачког документа о билансу пробоја логора

У знак одмазде због бекства из логора, окупационе власти су извршиле припреме за масовна стрељања, а у складу са наредбом војно-управног команданта Србије којом је требало да буде стрељано 3484 талаца у Србији.³⁰ Тако је већ 17.фебруара 1942. На Бубњу

²⁷ Миловановић, 145

²⁸ Ракић, 65

²⁹ Исто, 67

³⁰ Златић, 35

стреляно 850 људи, међу којима највише Јевреја и Рома о чему сведочи један документ који прецизира да су овом приликом стреляни „скоро сви мушки Јевреји“.³¹ Према сведочењу Боривоја Димитријевића, на Бубањ је 16. и 17. фебруара дотерано 46–48 камиона, а првог дана су стреляни осуђеници, другог Јевреји.³² Ову процену потврђују и други сведоци. Медо Омеровић описује стреляња Јевреја на Бубњу:

„(...) око 5 су почели да пристижу камиони са Јеврејима. Кад би камион стигао, Немци су изводили из њега 12 лица, па ако су била и мало боље одевена, свлачили их и потом одводили на 30-40 метара од камиона. Ту би их поређали тако да су леђима били окренути Немцима који треба да их стреляју. На 6 метара од жртава стајало је око 12 Немаца са пушкама и на дати знак пуцали у потиљке жртава. А кад се посао заврши, Немци су наређивали доведеним људима да жртве одвуку у већ ископану раку која је била далеко око 10 метара. Пошто је посао завршен са првих 12 стреляних, Немци су доводили другу дванаесторицу и тако је ишло све до 4 часова после подне. Тога дана стреляно је преко хиљаду особа.“³³ Нецип Куртић, један од логораша који је копао раке и закопавао побијене, сећа се да су овог дана побијени Аврам Леви са синовима, Исак Мандил, Марко Абеншоам, Мориц Мандил и Леона „чијег се презимена не сећа“³⁴. Два дана након овог уследило је ново стреляње – 19. фебруара на Бубњу је стреляно око 800 људи, међу којима је највише било Јевреја и Срба. Стреляње је трајало од 06 до 15.00 по сценарију од 17. фебруара.³⁵

У стреляњима од 17. и 19. фебруара потпуно је испражњен таван логора у коме су били Јевреји. Стреляно је преко 530 Јевреја мушкараца са дечацима изнад 12 година који су били са очевима на тавану. Међу

³¹ Зборник НОР, II, књ. I, 80-81

³² Златић, 35

³³ ИА Ниш, фонд "Козара", кутија 3-4, записник КПЗ, док. бр. 1

³⁴ ИАН, фонд Козара, кутија 3-4. Мисли се на Аврама Левија, трговца, (1864) његове синове Рахамина и Јакова, док је особа под именом Леон могла бити са презименом Букиш, Бераха, Ешкенази и Мандил. Прим. Н. О.

³⁵ Милентијевић, 15-16

стрелјаним Јеврејима били су Данило Букиш, правник и новинар „Политике“, Моша Шоамовић, сликар, Израел Хазан, студент медицине док је председник јеврејске црквено-школске општине др Боровоје Бераха убијен у самом логору приликом дивљачког утеривања логораша у камионе.³⁶

Старосна структура стрелјаних Јевреја на Бубњу изгледа овако³⁷:

Године старости	број	%
до 7 год.	23	4,29%
7–14 год.	27	5,04%
14–21 год.	46	8,59%
21–35 год.	94	17,57%
35–50 год.	109	20,37%
преко 50 год.	81	15,14%
без податка о години рођења	135	28,97%

Већ првим стрелјањима утврђен је правац којим ће камиони са логорашима стићи до Бубња. Правац кретања био је: улица 12. фебруар и Октобарске револуције до раскрснице улица Генерала Лешјанина и Октобарске револуције, затим Вардарском до Бориса Кидрича, потом Кидричевом до инжењерске касарне и улицом Војводе Путника до Бубња као последње станице.³⁸

³⁶ Миловановић, 148

³⁷ Златић, 37

³⁸ Миленијевић, 16

УБИЈАЊА ЈЕВРЕЈКИ И ДЕЦЕ НАКОН ФЕБРУАРСКИХ СТРЕЉАЊА И ПОСЛЕДЊИ УБИЈЕНИ У ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ

После одвођења свих Јевреја мушкараца на Бубањ око 220 њихових жена и деце је депортовано на Сајмиште 24. фебруара 1942. године где је већина њих остала или побијена или угушена гасом. Фебруара 1942. године је у Ниш стигло специјално возило „Сауер“ послато из Берлина ради бржег и ефикаснијег убијања логораша. Ово возило је било, заправо, специјално направљена гасна комора, са задње стране херметички затворено. Офарбан у тамноплаву боју личио је на аутобус без седишта, а у њему је могло да стане око 100 особа.³⁹ Хедвига Шенфајн, бивши логораш, сведочи да је, „Сауер“ *увек стајао паркиран ван логора, као да се управо спрема за пут, тако да су се многи логораши, после прозивке логораша одређених за 'Сауер', добровољно пријављивали да и они пођу. По изласку из града пуштан је гас тако да би логораши били убијани након 15 минута вожње да би били покопани на Сајмишту... Последњи транспорт отишао је са Сајмишта око 10. маја 1942. године када је од 8000 лица остало свега нас 8 жена*⁴⁰ Према сведочењу Владимира Милутиновића, у периоду од марта до маја 1942. ископана је 81 или 82 раке у којима су покопани угушени Јевреји.⁴¹ Са изјавом Милутиновића у потпуности се поклапа и изјава Аранђела Миленковића, још једног очевица овог злодела.⁴²

На тај начин су побијени скоро сви Јевреји из Ниша који су били у логору на Црвеном крсту. Јула 1942. на Бубњу је извршено још једно стрељање Јевреја из других градова Србије који су доведени у логор ради стрељања. Последњи логораши Јевреји из Ниша и Лесковца били су др Велизар Пијаде, лекар из Лесковца, Ђурика Грос са четири члана породице (отац Бела, супруга Берта, ћерка Едита-Дедика и син Ђурика),

³⁹ Исто, 24

⁴⁰ *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, 29-31

⁴¹ Исто, 32

⁴² Исто, 32

др Вајс, стоматолог, Роберт, нишки фризер⁴³ и Марко Абеншоам. Ови људи, нарочито др Пијаде и Ђурика Грос, остали су у успомени преживелим логорашима по својој храбрости, покушавајући да на сваки начин олакшају патњу онима који су се том тренутку нашли у логору. То су уједно и били последњи Јевреји који су изведени из логора на Црвеном крсту.⁴⁴

⁴³ Ради се о Роберту Нахуму (рођ.1902).Прим. Н.О.

⁴⁴ Овде наилазимо на несагласност у датовањима стрељања последњих Јевреја из логора. Иако Миловановић за др Пијаде наводи да је стрељан 20.фебруара 1943. када и Роберт Нахум и Ђурика Грос (Миловановић,226), податак који наводи и З.Милентијевић (Милентијевић,16) др Ј. Златић наводи податак да су Ђурика Грос и др Пијаде стрељани "крајем 1943" (Златић,36) и да је Ђурика Грос последњи Јеврејин који је стрељан на Бубњу (Златић,37) највероватније преузет из зборника *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, 41. Као најчешће наведени податак, узимамо да је након стрељања ове групе фебруара 1943. уследило још једно октобра исте године и да након њега више није било стрељања Јевреја на Бубњу.

ИЗВОРИ:

ИАН – Историјски архив Ниша, фонд Саве Костића; фонд Јеврејске општине Ниш (ЈОП); фонд Козара.

НМН – Народни музеј Ниш, казивања затвореника логора, књ. XII, XIII, XXI, XXII (необјављена грађа).

Зборник докумената и података о НОР-у југословенских народа, том I, књ. I, Београд, 1947.

Зборник докумената и података о НОР-у југословенских народа, том II, Београд, 1947.

ЛИТЕРАТУРА:

Глишић др Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд, 1970.

Д. Живковић, Д. Дејановић, М. Миловановић, Ђ. Стаменковић, *Ниш у вихору ослободилачког рата (1941-1945)*, Нови Сад, 1968.

Златић др Јован, *Страдалништво српског народа у нишком ратном округу*, књ. I-IV, књ. I, Просвета, Ниш, 1994.

Јовановић Никола, *Трагична судбина нишких Јевреја*, Нишки весник, год. III, бр 9, Ниш, март 2001, 3

Милентијевић Зоран, *Јевреји заточеници логора Црвени крст*, Народни музеј, Ниш, 1978.

Миловановић М. Мирослав, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту и стрељања на Бубњу*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1983.

Ракић А. Хранислав, *Масовна стрељања II. децембра 1941. године у Лесковцу*, Лесковачки зборник, XXI, Лесковац, 1981, 65-70.

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Београд, 1952.

НЕЗАВРШЕНА ПРИЧА О МОШИ ШОАМОВИЋУ

Име Моше Шоамовића, нишког јеврејина сефардског порекла, неизбежно помињемо када говоримо о историји нишког Музеја и то пре свега као дародавца. На самом почетку оснивања Музеја (1933), формирана је и Збирка историје уметности са око 70 уметничких дела и то већином поклона самих аутора (Љубомир Вернер, Василије Рудановски, Боривоје Стевановић...). Међу њима свој допринос је дао и Моша Шоамовић, минхенски ђак, касније професор нишке гимназије који је поклатио Музеју колекцију од око тридесетак цртежа - портрета његових савременика. Такође, значајна је и његова улога у нишкој култури прве половине XX века, запамћен је као вредан педагог и активиста у друштвеном животу Ниша. Био је међу првима који су се укључили у организацију културних добара са овог простора. Шоамовић је један од страдалника који је трагично завршио на нишком стратишту Бубањ, за време Другог светског рата, а Ниш је изгубио једног вредног портретисту.

Прва опширнија истраживања биографије Моше Шоамовића урадио је Љубомир Никић, када се поводом изложбе у *Сомборској галерији* дошло у ситуацију да се расправља о томе да Моша Пијаде и Моша Шоамовић нису иста личност⁴⁵. Неколико година касније Драгољуб Ж. Мирчетић помиње га у свом тексту *Један век ликовне уметности у Нишу*,⁴⁶ а Угљеша Рајчевић у тексту о почецима стварања *Уметничког удружења Моравске бановине*.⁴⁷ Неколико деценија раније његово име помиње и

⁴⁵ Љубомир Никић, *Моша Пијаде и Моша Шоамовић*, Зборник за ликовне уметности 10, Матица српска, Нови Сад, 1974, 413-425.

⁴⁶ Драгољуб Ж. Мирчетић, *Један век ликовне уметности у Нишу*, Народне новине, Ниш, XIX-XX век, 1976, 10.

⁴⁷ Угљеша Рајчевић, *Прилог историји уметничких удружења у Србији-Удружење ликовних уметника моравске бановине*, Зборник за ликовне уметности 13, Матица српска, Нови Сад, 1977, 347-357.

Божидар С. Николајевић у својим истраживачким радовима о почецима нашег модерног сликарства,⁴⁸ док Јован Секулић говори о њему у прилогу *Минхенска школа и српско сликарство*.⁴⁹ Но, најсвежији помен о њему је истраживачки рад Наташе Дрче, у нишком Зборнику из 1985. године⁵⁰, као и истраживачки рад Небојше Озимића о јеврејима на просторима Ниша⁵¹. Захваљујући њиховим истраживањима и написима, као и казивањима његових колега - професора и познаваоца, постао је познат у српској историји уметности.

На основу тих истраживања, сазнајемо да је Моша Шоамовић⁵² највероватно рођен 1876. године у Нишу, у трговачкој породици (од оца Бењамина и мајке Зумбуле), да се 1908. венчао суграђанком Бертом Буном и да је имао двоје деце: син Бору (1909) и кћерку Рахелу, удату Исаковић (страдала са сином и мужем)⁵³. Становали су у Пашићевој ул. бр. 51 у Нишу. Чак не зна се ни тачан датум смрти Моше Шоамовића, али како је био припадник јеврејске верске заједнице засигурно је делио исту судбину као и већина својих суграђана. Те злокобне 1941. године, месеца октобра, био је ухапшен и одведен у Концентрационом логору *Црвени крст* у Нишу, а у првој половини 1942. (месец фебруар), стрељан је на брду Бубањ код Ниша. Највероватније је тада и трагично завршила трочлана породица Шоамовић.⁵⁴

Шоамовић припада генерацији уметника стасалих у првој половини XX века. То је време када су српски ликовни уметници испољили потреба за уметничким удруживањем. У Београду се покрећу многе акције, организују се изложбе, оснивају се многа удружења: *група Лада 1904*, *Прва југословенска уметничка изложба*

⁴⁸ Божидар С. Николајевић, *Минхенска академија и српски сликари у прошлости*, XX век, 1938, 5/140.

⁴⁹ Јован Секулић, *Минхенска школа и српско сликарство - Прилог проучавању односа*, Зборник радова Народног музеја у Београду II, 1958, 59.

⁵⁰ Наташа Дрча, *Зборник Народног музеја у Нишу*, 1, Ниш, 1985, 90-91.

⁵¹ Небојша Озимић, *Јевреји у Нишу*, *Хуманитас* - стручни часопис студентата Универзитета у Нишу 1-4, 2001, 71.

⁵² (Шоамовић је међу првима који је своје презиме променио у Абеншоам, за време бугарске окупације)

⁵³ Небојша Озимић, наведено дело, 71.

⁵⁴ исто, стр. 90/91 (са опширнијом литературом).

1904, *Српско уметничко удружење 1907*,⁵⁵ *Југословенска уметничка колонија у Сићеву 1905*, *Четврта југословенска изложба 1912*. године... да би до четрдесете године био створен низ удружења и уметничких група.⁵⁶ Такође, мало је познато у ликовној јавности да су ликовни уметници у Нишу (1931), били иницијатори и оснивачи *Удружења ликовних уметника Моравске бановине*,⁵⁷ чији је председник био Моша Шоамовић⁵⁸. То је епоха када почиње успон ликовне критике као дисциплине мада се и код ње као и у целом том времену, осећају две струје: напредна и конзервативна.

Са друге стране то је период самог почетка миленијума, када Ниш није имао развијен ликовни живот. Зато појава Шоамовића и његова улога као ументика и ликовног педагога који је стварао скоро тридесетак година је утолико значајнија. Био је савременик Стевана Никшића - Лале (1853-1938), вишег учитеља цртања у нишкој гимназији и део групе ентузијаста који су се окупили око познатог књижевника Стевана Сремца (1855-1906), а који су обележили време на измаку XIX века у Нишу.

После завршене основне школе, највероватније јеврејске, уписује гимназију. У то време у нишкој гимназији цртање је предавао С. Никшић-Лала, који је запазио даровитост младог ученика и највероватније на његову иницијативу Моша наставља даље школовање. Као питомац *Потпоре*⁵⁹ уписује Краљевску академију

⁵⁵ У једном напису у Бранковом колу из 1907. године стоји да је у Београду одржан први састанак новооснованом Удружењу српских уметника, чији је председник Стеван Тодорови, а чланови друштва из Минхена: Голубовић, Лазаревић, Цриловић и **Шоамовић**, академски сликари).

⁵⁶ Лазар Трифуновић, *Српско сликарство 1900-1950, Нолит*, Београд, 1973, 447-466.

⁵⁷ Угљеша Рајчевић, наведено дело, 347.

⁵⁸ Удружење је основано 2. Марта 1931, објављено у *кршевачкој Југославији* од 5. III. 1931. (У управу су ушли: **председник Шоамовић Моша**, благајник Галевић Јелена, а чланови надзорног одбора су: Иван Лукомски и Василије Рудановски.

⁵⁹ Добротворно друштво, основано 1897, са задатком да потпомаже јеврејску омладину, школовање и усавршавање својих питомаца у науци и занатима. Након Првог светског рата друштво је своју делатност проширило и на снабдевање и васпитавање јеврејске ратне сирочади (Игњат Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд, 2006. гл. 20.

ликовне уметности у Минхену (1903), на цртачком одсеку код професора Раупа. У то време на Академији и код истог професора студира и познати нишки сликар и академик Боривоје Стевановић (1878-1976),⁶⁰ који је сигурно утицао на нашег уметника да се школује у Европи. Нема поузданих података да је завршио Академију, вероватно се половином 1907. вратио у Ниш.

Одмах по повратку у родни град, запослио се као професор цртања и лепог писања у Нишкој гимназији у којој је радио до бурних дана 1914. године. За време Првог светског рата живи као избеглица у Крагујевцу (1915-1919), где је 1918. у општинској реалној гимназији био наставник за предмета *вештине*, а ту дужност вршио је и једно кратко време по ослобођењу у Крагујевачкој гимназији (предавао је цртање и писање). Између два рата Шоамовић је опет на дужности учитеља предмета *вештине* у Нишу, где у Мушкој гимназији предаје цртање и писање, а повремено и у Првој стручној професорској школи, популарно названој *занатлијска*.⁶¹ На тој дужности дочекао је и 1941. годину - рат и непријатељску окупацију.

Иако је током целокупног официјалног радног века био предавач и научно преносио другима, Шоамовић је од времена боравка у Минхену, до пред крај свог живота непрекидно цртао. Као ликовни педагог показује велико разумевање за широку ликовну проблематику на подручју ликовног васпитања деце и омладине. Био је изузетан педагог и методичар, што потврђују и његови ђаци и познаваоци Миодраг Петровић, Сретен Бабић, Димитрије Ристић.⁶² Учећи многе генерације младих нишких ученика, успео је да код њих развије осећај љубави према ликовној уметности. Тако је у периоду од око тридесетак година одгајио многе генерације при чему му је поред педагошког рада био значајан свакако и стваралачки рад. У бројним годишњим извешајима о његовом

⁶⁰ (Поред Стевановића ђаци минхенске Академији у одсеку за цртање који је водио професор Рауп, били су и касније признати уметници као што су: Марко Мурат, Рихард Јакопић, Милан Миловановић, Пашко Вучетић, Стеван Алексић, Драгомир Глишић, Васа Поморишац...)

⁶¹ Радивоје М. Петковић, *Прва нишка гимназија 1878-1968*, Ниш, 1972, 189, 75 и 126.

⁶² Наташа Дрча, наведено дело, 93.

раду сазнајемо да се несебично и непрекидно залагао да се збирка ликовне уметности унапреди и да се обезбеде основна помагала за рад.⁶³

На честим путовањима и излетима по околини Ниша, које су се организовале на крају школске године, готово редовно је скицирао и пределе, али нажалост од тога није ништа сачувано. Такође, је био ангажован и око организације забава и прослава које су се одржавале у школи⁶⁴. Једном речју, био је врло активан у културном и друштвеном животу Ниша, тако да је 1934. године био и учесник на првој годишњој скупштини Музејског друштва у Нишу. *За њега је с правом речено, да је дао већи допринос култури него уметности, јер је Ниш у то време био паланка у развоју, а ценио га је цео Ниш, Јевреји колико и Срби.*

Да је Шоамовић пратио кретања српске уметности видимо и по томе што, иако још на студијама, приступа новооснованом *Српском уметничком удружењу* (1907). што се види из текста у *Бранковом колу* из 1907. године чији чланови су касније познати и признати уметници⁶⁵. Истовремено он је и први Нишлија који излаже на изложбама удружења српских уметника.

У јавном уметничком животу јављао се прилично ретко на уметничким изложбама свог времена. Према досадашњим сазнањима излагао је углавном на колективним изложбама и то укупно пет пута. Први пут излаже на *Првој изложби Српског уметничког удружења* одржана у основној школи код Саборне цркве у Београду, отворена од првог до тридесетог јуна 1908. године,⁶⁶ на којој је, као ванредни члан, изложио пет својих дела: *Аутопортрет* (кат. бр. 105) и још четири уметничка рада под називом *Студије* (кат. бр. 106-109), али без назначене технике у којој је радио. Поводом ове

⁶³ Исто, 92, 93.

⁶⁴ Приредио је изложбу ђачких сликарских радова поводом 500-то год. ђачке дружине Његош 21. фебруара 1938. Године.

⁶⁵ Председник удружења је био Стеван Тодоровић, секретар Милан Миловновић, благајник Надежда Петровић, а чланови: П. Вучетић, Д. Глишић, Н. Јеремић, Ж. Југовић, Ђ. Крстић, Ј. Коњарек, Ђ. Миловановић, Д. Павловић, П. Раносовић, Б. Стевановић и П. Тодоровић. Поред њих су постојали и ванредни чланови: Д. Арамбасић, **М. Шоамовић** и Д. Николић.

⁶⁶ Миодраг Коларић, *Изложбе у Београду 1904-1911*, Народни музеј Београд, 1990.

изложбе у свом приказу Б. С. Николајевић пише: *Моша Шоамовић није без талента, он би могао постати добар портретиста, судећи по његовим портретним студијама (кат. бр. 106-109), које садрже доста израза, пластичности и колорита,*⁶⁷ *док сарадник Бранковог кола износи: од М. Шоамовића су неколико студија и успели аутопортрет.*⁶⁸

Две године касније Шоамовић други пут излаже на *Првој српској уметничкој изложби у Сомбору 1910. године* (отворена од 25. априла до 9. маја) или *Прва српска уметничка сликарска и вајарска изложба у Угарској*, како је назначено у плакату изложбе и да је била приређена уз пријатељско суделовање *Друштва српских уметника Лада*, пише у свом тексту поводом ове изложбе Љубомир Никић.⁶⁹ Шоамовић се представио са једним уметничким радом *Портрет - глава дечака* (кат. бр. 86), акварел или цртеж, како стоји у каталогу. Ова изложба је била публикована у штампи без помена имена Моше Шоамовића.⁷⁰

Посебно истичемо изложбу која је организована 29. децембра 1913. године у његовом родном граду.⁷¹ Тада су његови портрети и студије изложени заједно са Никшићевим историјским композицијама и Крстићевим иконама за иконостас Саборне цркве у Нишу.⁷² Ову изложбу Борислав Андрејевић означава као прву музејску поставку у граду и зачетак будућег Музеја у Нишу у свом тексту о развоју музејске делатности у Нишу⁷³.

После овога, Шоамовића на изложбама сусрећемо још само два пута: поново је имао прилику да излаже у Сомбору на *Изложби ликовних уметника из Београда*.

⁶⁷ Цитирано према Љубомиру Никићу, 421, напомена 33).

⁶⁸ Исто (напомена 32)

⁶⁹ Љубомир Никић, наведено дело, 415.

⁷⁰ исто, 421

⁷¹ Изложба је била припремљена у просторијама зграде начелства, а поводом 1600. годишњице од Миланског едикта (313). Међутим, изложба је била одложена због појаве колере, од септембра за 29. децембра када се прославља 36. годишњица ослобођења од Турака. (Живорад Петровић, *Народни музеј у Нишу 1933-2003*, Ниш, 2005, 20.)

⁷² Златимир Марковић, *Савремена ликовна уметност у Нишу*, Зограф, Ниш, 9.

⁷³ Борислав Андрејевић, *Развој музејске делатности у Нишу 1888-1941*, Предавање у рукопису.

Изложба је трајала од 27. марта до 4. априла 1921. године. У одељку *групи независних* под (кат. бр. 301-306), излаже *Студије I-VI*, без ознаке технике и са грешком у презимену: *Шомановић*.⁷⁴ На основу досадашњих истраживања, не можемо да закључимо о теми и техници рада али највероватније се ради о портретима - аналогно београдској изложби из 1908. године. Такође, на основу обављених истраживања, не може се закључити какво је његово сликарство из тог периода, а на основу недовршеног портрета из нишког музеја не може се прецизније одредити шта и како је Моша радио у том периоду.

Читаву деценију касније, 1931. године, нишка публика је имала могућност да се поново сусретне са његовим делом, према досадашњим сазнањима нажалост и последњи пут за његовог живота. На изложби коју је организовало *Удружење ликовних уметника Моравске бановине* чији је председник био Моша, било је изложено 115 уметничких дела.⁷⁵ Изложба је била отворена 5. априла у свечаној сали Мушке гимназије у Нишу, а трајала је двадесетак дана. Изложбу је отворио Анте Ганчевић професор гимназије, у даљем тексту Мирчетић наводи: Била је то уопште прва изложба сликара који живе и раде у Нишу и на територије Моравске бановине.⁷⁶

Скоро осам деценија касније, када је формиран Музеј у Нишу (1933), међу неколико дародаваца који формирају први фонд уметничких дела налази се и име Моше Шоамовића. Захваљујући његовој личној донацији Музеј поседује колекцију цртежа његових савременика. Исте године са још око 40-так радова били су изложени у кући Христодулових у којој је био смештен Музеј. Добар део ових радова је страдао 2. септембра 1944. године за време бомбардовања Ниша, када је страдала и зграда Музеја.⁷⁷ Данас се у Збирци историје уметности чува осамнаесет дела, од чега седамнаесет цртежа рађених

⁷⁴ Љубомир Никић, наведено дело, 421

⁷⁵ Радови су изложили следећи чланови Удружења: Бајев Антоније из Књажевца, Лаптев Евгеније из Алексинца, Лукомски Иван из Крушевца, Прокофјев Антоније из Пирота, Стојановић Благоје из Прокупља и три уметника из Ниша - **Шоамовић Моша**, Вернер Јаков и Рудановски Василије.

⁷⁶ Д. Мирчетић, наведено дело, 10.

⁷⁷ Александар Ненадовић дугогодишњи управник Музеја, у *Летопису Музеја* забележио да су тада међу осталих страдала и око 13 Мошиних цртежа (цитирано према Н. Дрча, 98).

оловком и један портрет урађен уљем на картону. Још две колорисане фотографије су заведене у студијску збирку. Интервенције су урађене уљем и темпером. Обе фотографије су потписане, на једној је представљен Илија Гребенаревић, нишки трговац, а на другој Зоица жена нишког трговца Тасе Стојановића из 1908 године⁷⁸. Познат нам је и један плакат који је израдио Шоамовић, за забаву организовану 1930. године од стране Гимназијског колегијума.⁷⁹

Судећи по његовом учешћу у јавном уметничком животу и по подацима о радовима које је излагао, његов сликарски опус није био ни обиман ни многостран. У прилог овоге говоре цртежи које су сада власништво Народног Музеја у Нишу.

Најранији до сада познати рад нашег уметника је *Започети портрет* из 1920. године.⁸⁰ Ради се о недовршеном портрету малих димензија, једини сачуван, који је рађен уљаним бојама. На овом портрету намаз боја одликује се тонским *рафинманом* и правилно лоцираним акцентима беле боје, док је у основи прецизан цртеж оловком. С правом можемо рећи да је заиста тачна констатација Божидача С. Николајевића *да Мошини портрети... садрже доста израза, пластичности и колорита*. Следећи најбоље традиције минхенске Академије, радио је у границама реализма, моделујући волумене обилатом у то време радо коришћене беле боје (*flackwhite*). Од идентификованих портрета ту је и портрет *Душка Костића, Младена Маринковића, Боре Баруха*,⁸¹ као и његов последњи сачуван рад *Портрет Милана Живића*,⁸² из 1941. године, који је потписао и датирао.

Требамо нагласити да је Шоамовић био изразите цртачке природе. Стицајем околности, он се у Нишу на специфичан начин окренуо портрету. Према

⁷⁸ Наташа Дрћа, наведено дело, 97-98.

⁷⁹ исто, 97,98.

⁸⁰ Слика је поклон Боре Гојковића један од оснивача Народног музеја у Нишу.

⁸¹ Бора Барух (1911-1942), правник, познат сликар и револуционар. Ученик Шоамовића од кога је добио прве корисне поуке о сликарству. Матурирао је у нишку гимназију 1929. Био је затворен у Бањичком логору, а касније стрељан у Јањцима 1942. године.

⁸² Милан Живић, новинар из Ниша, стрељан на Бубњу, 1942. године.

досадашњим истраживањима и на основу сачуваних радова, видимо да је његова сликарска преокупација био портрет, а његови модели ликови које је сусретао свакодневно у свом окружењу. Безброј лица младих људи – ученици које је имао пред собом у школи, ликови својих колега, а и други занимљиви ликови као: градски носач (*амалин*), гимназијски послужитељ (*фамулус*), давали су му подстрек и инспирацију да их бележи у виду портрета. Ако је судити по тим цртежима, Шоамовић је прилично добро владао оловком и техником цртања. Цртежом доминира тежња за што потпунијом материјализацијом, типично за оне којима је оловка једино изражајно средство. Карактеристично за њих је и једна црта фактографске локализације индивидуалности. Радио је искључиво графитном оловком на папиру. Своје радове скоро редовно је потписивао и датирао. Ти ликови нацртани оловком, реалистичном и сигурном линијом, одликују се и сликарском осећајношћу и сензибилитетом. Кад би се сва његова дела идентификовала, имала би значајну документарну вредност. Не можемо се отети утиску да је поред минхенског професора Раупа, изузетно ценио великог француског цртача и сликара Жана Доминика Енгра.

Моша Шоамовић је генерацијски али и трагедијом коју му је донео Други светски рат део групе страдалника коју осим њега чине још Душан Влаић⁸³ изврсни мајстор пастела и акварела, затим Бора Барух нишки гимназијалац, али и један од најперспективнијих сликара међуратног Београда и Богдан Шупут велики сликар који је и пре трагичног краја већ био зрела и формирана сликарска личност⁸⁴. За разлику од Моше они су били сликари везани за боју и сликарску проблематику која подразумева уље, пастел или акварел. Шомановић је био чврсто везан за цртеж и то оловком.

Сасвим је умесно на овом месту рећи да ми и не слутимо како би се и у ком правцу развијао Моша као сликар, да је био упорнији, или да је као његов земљак

⁸³ Душан Влаић (1811-1945), српски сликар и архитекта, страдао је за време Другог светског рата 1945.

⁸⁴ Богдан Шупут (1914-1942), српски сликар. Стрелан је у 28. години живота у рацији коју су извршили мађарски фашисти 23. Јануара 1942.

Бора Барух себе васпитавао и надграђивао у ликовно
респектованијим срединама од међуратног Ниша.

Да би јаче нагласили Мошину ликовну усамље-
ну судбину навешћемо да је колега из Минхена Рихард
Јакопић, друг Надежде Петровић, један од стубова
оснивача Сићевачке сликарске колоније, пројугословен-
ски оријентисаних сликара његов школски друг који је
храбро и радознано рушио табуе лажног реализма на ко-
ме почива комплетно сликарско односно цртачко умеће
Шоамовића. Он ће као и његов учитељ лепих вештина
у школи Стеван Никшић - Лала, везати свој животни
век за патријархални Ниш, али нажалост без креативне
опсервације која је красила једног од његових славних
претходника – Стевана Сремца. Марљиви биограф Мо-
ше Шоамовића, Наташа Дрча, историчар уметности те-
мељним проучавањем његовог живота долази до откри-
ћа да је он био једна добро хармонизована јединка са
предратним грађанским сталежом у Нишу. Очигледно
веома омиљен и дружељубив, суграђанин и савестан
професор гимназије своје је цртеже цртао из великог за-
довољства. Колекцију цртежа, која је у поседу Музеја,
уствари чине социолошки речено типични примери који
сведоче о разноликости не само физиономија него и за-
нимања сународника које је он сретао у свом граду.

*У овом тренутку, када савремена уметност пре-
живљава епигонско, кулминацијски замор и интернетску
еуфорију, овај стилски израз нам показује да је лепота
уметности као и лепота живота у различитостима и
исходу избора.*

Садржај

ЈЕВРЕЈИ У ЛОГОРУ НА ЦРВЕНОМ КРСТУ ... 3

ОКУПАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
И ПРВЕ ОДРЕДБЕ ПРОТИВ ЈЕВРЕЈА 8

ОСНИВАЊЕ ЛОГОРА НА ЦРВЕНОМ КРСТУ
И ЖИВОТ ЈЕВРЕЈА У ЊЕМУ 12

СТРЕЉАЊЕ ЈЕВРЕЈА НА БУБЊУ
ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ 15

УБИЈАЊА ЈЕВРЕЈКИ И ДЕЦЕ НАКОН
ФЕБРУАРСКИХ СТРЕЉАЊА И
ПОСЛЕДЊИ УБИЈЕНИ У ЛОГОРУ
НА ЦРВЕНОМ КРСТУ 19

НЕЗАВРШЕНА ПРИЧА О МОШИ
ШОАМОВИЋУ 23